

Piotr Kowolik

Maria Żebrowska (1900–1978). W trzydziestą rocznicę śmierci

Nauczyciel i Szkoła 3-4 (40-41), 173-179

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Maria Żebrowska (1900–1978). W trzydziestą rocznicę śmierci

Maria Żebrowska urodziła się 13 grudnia 1900 roku we wsi Kordelówka nie daleko Winnicy na Podolu, w rodzinie kultywującej tradycje polskiej kultury. Ukończyła polskie gimnazjum w Kijowie, a w roku 1919 wraz z rodziną przyjechała na stałe do Warszawy. Rozpoczęła studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego. Zamierzała pracować w sądzie, gdzie chciała zajmować się problemami nieletnich.

Dzięki zainteresowaniu problemami psychologicznymi wkrótce zetknęła się na uniwersytecie z Władysławem Witwickim, wybitnym logikiem, jednym z dwóch pierwszych uczniów Kazimierza Twardowskiego. Został on w kwietniu 1919 roku, po śmierci E. Abramowskiego, powołany na Katedrę Psychologii i od 1927 roku został kierownikiem Zakładu Psychologii Doświadczalnej na UW. Pod jego wpływem M. Żebrowska zdecydowała się na zmianę kierunku studiów. W roku 1921 zaczęła studiować psychologię, koncentrując się na problemach psychologii dzieci i młodzieży. W ten sposób znalazła się również w kręgu osób związanych ze Stefanem Baleym. Kierował on uruchomionym w roku akademickim 1927/1928 Zakładem Psychologii Wychowawczej. Zakład ten stał się dla M. Żebrowskiej miejscem pracy – w nim w roku 1929 rozpoczęła działalność dydaktyczną i naukową, została stałą współpracownicą Baleya i jego asystentką.

Zakład Psychologii Wychowawczej UW otrzymał do dyspozycji lokal w nieistniejącym już dziś budynku przy Placu Trzech Krzyży 8.

Jednocześnie z pracą na Uniwersytecie Maria Żebrowska działała w Polskim Radiu. Prowadziła badania nad recepcją programów radiowych przez dzieci, młodzież i dorosłych, analizowała doświadczenia radiofonii innych krajów, przygotowywała programy dziecięce i młodzieżowe. W tym okresie powstały jej pierwsze prace naukowe. Jako rozprawę doktorską przygotowała pod kierunkiem Władysława Witwickiego pracę na temat pojęcia inteligencji i metod jej badania. Obroniła ją w roku 1929. W tym samym roku – wspólnie z Janiną Budkiewicz i Stanisławem Batawią – ogłosiła pracę dotyczącą nieletnich przestępców. Tematem książki była analiza pojęć moralnych tej grupy młodzieży.

Zainteresowanie problemem przestępczości nieletnich ujawniło się także w praktycznej działalności Marii Żebrowskiej. W roku 1929 zaczęła występować w charakterze biegłego w sądzie dla nieletnich. Interesowała się psychologią sądową, która jako nauka obejmuje szeroki zakres problemów, dotyczących sprawy czynu, ofiary, ze szczególnym uwzględnieniem jej roli w genezie

przestępstwa i psychologicznych czynników przyczynowych zachowań przestępczych¹.

Za pionierkę polskiej psychologii sądowej jest uważana Romana Wiśniecka, która rozpoczęła działalność naukową pod koniec lat dwudziestych minionego wieku. Do grona wybitnych przedstawicieli psychologii sądowej Polski przedwojennej zalicza się: S. Baleya, J. Kunicką, S. Błachowskiego i oczywiście Marię Żebrowską². Praca M. Żebrowskiej jako biegłego w sądzie była również pracą pionierską, bowiem w tworzącym się dopiero polskim sądownictwie dla nieletnich rzadko jeszcze wykorzystywano w ten sposób wiedzę psychologa.

Studia nad rozwojem psychicznym dzieci i młodzieży Maria Żebrowska pogłębiła w czasie dwuletniego pobytu za granicą. W roku 1931 wyjechała na kilkumiesięczny staż do Wiednia, gdzie znajdował się najśłynniejszy po I wojnie światowej Europejski Ośrodek Psychologii, a był nim Instytut Psychologii w Uniwersytecie Wiedeńskim w Austrii. Założony przez Karola Bühlera – przedstawiciela idealistycznej „szkoły wirzburskiej”, twórcę znanych teorii „wyraza” i mowy, autora wielkiej monografii o rozwoju dziecka – ośrodek wiedeński zasłynął w latach dwudziestych także dzięki licznym i oryginalnym pracom badawczym Charlotty Bühler (żony Karola) i jej uczniów, jak: L. Danzinger, L. Frankl, K. Wolff i inni.

Prace tej szkoły obejmowały bardzo szeroki wachlarz zagadnień – od inwentarza zachowań się niemowląt i małych dzieci, testów na nich opartych, badań dojrzałości szkolnej i rozwoju dziecka w wieku szkolnym, poprzez słynne badania nad wiekiem dojrzenia i młodzieńczości, aż do oryginalnej i jednej z pierwszych w tym zakresie pracy Ch. Bühlera o rozwoju człowieka w ciągu całego życia. Jej talent organizatorski, pomysłowość w stawianiu i konkretnym rozwiązywaniu problemów za pomocą nowych metod badawczych oraz umiejętności teoretycznego uogólnienia wyników badań, doprowadziły w ciągu dziesięciolecia do stworzenia imponującego dorobku naukowego³.

Prace Ch. Bühlera mimo niejednej słabości wywarły niewątpliwie w swoim czasie duży wpływ na rozwój psychologii dzieci i młodzieży (m.in. także w Polsce). M. Żebrowska zainteresowana samą osobą Charlotty Bühler, jak i jej całą pracą, badaniami i ogólną działalnością studiowała w Wiedniu pod jej opieką w jej pracowni. Badania dotyczące wieku dojrzenia, jakie M. Żebrowska wówczas prowadziła, zostały wykorzystane przez Ch. Bühlera w znanej książce *Kindheit und Jugend*. Ten staż w znaczący sposób wpłynął na poglądy i całą działalność M. Żebrowskiej, jaką podjęła po powrocie do kraju. Następnie wyjechała na stypendium do Stanów Zjednoczonych (1933–1934). Współpracowała tam z C. Shawem i E. Burgessem, badając środowisko pochodzących z rodzin polskich nieletnich przestępców w Chicago. Zapoznała się tam z organizacją sądownictwa i z metodami pracy poradni psychologicznych oraz zakładów dla dzieci trudnych i przestępczych. Doświadczenia, jakie wówczas zebrała, znalazły odbicie w kilku artykułach napisanych w latach 1933–1936.

¹ *Encyklopedia psychologii*, red. W. Szewczuk, Warszawa 1998, s. 620.

² Tamże, s. 621.

³ *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, red. M. Żebrowska, Warszawa 1969, s. 32.

Po powrocie ze Stanów Zjednoczonych M. Żebrowska wróciła do pracy w zakładzie Psychologii Wychowawczej. Okres ten był szczególnie znaczący dla Jej dalszego rozwoju naukowego i kształtowania światopoglądu. Stało się tak dzięki kontaktom z wieloma wybitnymi osobami i atmosferze intelektualnej, w jakiej działała. Uniwersyteckie środowisko psychologów grupowało się wówczas w Warszawie wokół dwu postaci szczególnie dużej miary: Władysława Witwickiego i Stefana Baleya, pośrednio zaznaczały się wpływy Kazimierza Twardowskiego. Znajomość z uczestnikami seminarium prowadzonego przez Tadeusza Kotarbińskiego, kontakty z Marią i Stanisławem Ossowskimi, przyjaźń z Marcelim Handelsmanem, związki ze współpracownikami Janusza Korczaka – wszystko to zaważyło na kształtowaniu się Jej poglądów na zagadnienia rozwoju psychicznego i wychowania; wpłynęło również na postawę nauczyciela, wychowawcy i społecznika, jaką w życiu realizowała.

Uczestniczyła w prowadzonych pod kierunkiem Baleya pierwszych w Polsce pracach nad konstrukcją i standaryzacją testów inteligencji dla młodzieży oraz w przekładzie na język polski *Skali Inteligencji Bineta-Termana*. Brała także udział w zespołowych badaniach nad społeczną dojrzałością dzieci przedszkolnych oraz w organizowaniu kształcenia psychologów wychowawczych. Z czasem M. Żebrowska ograniczyła zakres zainteresowań psychologią dziecka do późniejszych faz rozwojowych – wieku szkolnego, a zwłaszcza wieku dojrzewania, oraz do ogólnych problemów dotyczących rozwoju i zagadnień oddziaływania wychowawczego. Do tego nurtu należały badania nad klasą szkolną opublikowane w postaci monografii wspólnie z Joanną Kunicką i Ewą Rybicką, badania nad recepcją filmu i jego wpływem na przeżycia młodzieży, a także praca psychologa szkolnego, współpraca ze Stefanem Baleyem w Poradni Psychologiczno-Wychowawczej, współdziałanie z Poradnią Patronatu Opieki nad Więziami i Sądem dla Nieletnich w Warszawie⁴.

Kontynuowała również pracę w Polskim Radiu. Z instytucją tą wiąże się też pierwszy okres działalności M. Żebrowskiej w czasie wojny; dzięki pracy grupy osób, w której skład wchodziła, możliwe było emitowanie przemówień prezydenta Starzyńskiego w dniach oblężenia Warszawy.

Od początku okupacji hitlerowskiej uczestniczyła czynnie w ruchu oporu. Brała udział w tajnym nauczaniu na kompletach organizowanych przez S. Baleya i B. Nawroczyńskiego. Zajmowała się również organizowaniem opieki i ukrywaniem jeńców angielskich zbiegłych z niewoli. Stało się to bezpośrednim powodem jej aresztowania; przez półtora roku, od lutego 1942 do lipca 1943 roku, była więziona na Pawiaku i w krakowskim więzieniu Montelupich. Po wyjściu z więzienia kontynuowała pracę konspiracyjną, uczestniczyła w działalności Instytutu Spraw Społecznych oraz w pracach Żegoty – referatu żydowskiego Departamentu Spraw Wewnętrznych, koordynującego całokształt działalności Rady Pomocy Żydom i przekazującego za granicę materiały dotyczące ich eksterminacji.

W pierwszych dniach powstania została internowana przez Niemców w obozie w Pruszkowie. Uciekła stamtąd i przez kilka miesięcy przebywała w okoli-

⁴ N. Sillamy, *Słownik psychologii*, Katowice 1996.

cy obozu, biorąc udział w akcji pomocy dla osób wysiedlonych z Warszawy. Do Warszawy wróciła latem 1945 roku, by wraz ze S. Baleyem i grupą jego przedwojennych współpracowników organizować studia psychologiczne na odbudowanym uniwersytecie. Pełniła początkowo funkcję adiunkta, a od 1950 roku kolejno: zastępcy profesora, profesora nadzwyczajnego i profesora zwyczajnego. Wobec niedoboru kadr uznała kształcenie psychologów i nauczycieli za podstawowe swoje zadanie i z pasją w ciągu wielu lat je wykonywała. Zdobyla sobie dobrze zasłużone miejsce w historii psychologii w Polsce, przede wszystkim dlatego, że była głównym twórcą i organizatorem polskiego systemu studiów psychologicznych, które były jednym z najważniejszych osiągnięć organizacyjnych psychologii polskiej w latach 1945–1970.

Dyskusja nad psychologią okresu międzywojennego i jej kontynuacja w pierwszych latach po wojnie, dyskusja nad jej założeniami i metodami doprowadziły do opracowania programu specjalistycznych studiów psychologicznych. Zadanie to zostało podjęte przez M. Żebrowską, wówczas jeszcze adiunkta przy Katedrze Psychologii Wychowawczej Uniwersytetu Warszawskiego – wzięła na siebie ogromny jego ciężar. Rozpoczął się okres przygotowywania projektów i kontrprojektów, dyskusji i studiów porównawczych, narad na różnych szczeblach, posiedzeń różnych komisji z udziałem psychologów, przedstawicieli nauk pokrewnych, a także organizacji i instytucji, które mogłyby być zainteresowane praktycznie współpracą z psychologią. Żebrowska publikuje w tym czasie artykuły na temat zadań psychologów praktyków i form kształcenia psychologów. Jest to jednak tylko słabe i nieadekwatne odbicie Jej przemyśleń i opracowań w postaci referatów, projektów i zagadnień, dyskusji, które nigdy nie ukazały się w druku, lecz które ze względu na swój charakter roboczy miały tym większe znaczenie dla rzeczywistego kształtowania się nowej koncepcji studiów psychologicznych.

Powstał wreszcie pierwszy projekt programu, który opierał studia psychologiczne na bazie materialistycznego poglądu na świat i na mocnej podbudowie przyrodniczej. Silny akcent położono na zajęcia praktyczne studenta, na ćwiczenia i seminaria. Zarysowano ogólne perspektywy specjalizacji na wyższych latach. Studium miało dać mocne ogólne podstawy teoretyczne, na których można by było oprzeć w przyszłości przygotowanie praktyczne. Koncepcja ta wielokrotnie później modyfikowana w szczegółach, zawsze przy bezpośrednim czynnym udziale M. Żebrowskiej, okazała się żywotna i dotychczas stanowi zasadniczą podstawę studiów psychologii w Polsce⁵.

Studia psychologiczne oparte na tym projekcie wprowadzono w Uniwersytecie Warszawskim w roku akademickim 1950/51. Rok ten można uważać za jedną z najważniejszych dat w historii psychologii w Polsce; jest to rok, w którym po raz pierwszy zorganizowano w Polsce studia psychologii jako odrębny, samodzielny kierunek. Z datą tą jest ściśle związane nazwisko Profesor Żebrowskiej. W pracach nad programem, którym Ona kierowała, uczestniczyli aktywnie: T. Tomaszewski (Warszawa), S. Szuman i W. Szewczuk (Kraków), S. Błachowski i St. Kowalski (Poznań), M. Kreutz (Wrocław). Wkrótce potem

⁵ K. M. Czarnecki, *Pionierzy, współtwórcy i twórcy polskiej psychologii naukowej*, Kraków 2000, s. 177.

uruchomiono samodzielne studia psychologii w Uniwersytecie Poznańskim i Krakowskim.

Jako profesor nowego studium Maria Żebrowska poświęciła najlepsze swoje siły jego dalszemu doskonaleniu i rozwojowi. Potrzeby w tym zakresie były bardzo duże. Kadry pracowników naukowych, zniszczone przez hitlerowców w czasie okupacji, były nieliczne, pozostali zaś, wykształceni w innych warunkach, oderwani przez szereg lat od pracy naukowej, musieli się dokształcać, nieraz powoli i z pewnymi oporami włączali się do pracy w nowych warunkach i do nowych zadań. Dopytywano literatury był bardzo skąpy, nowych zaś podręczników zupełnie brakowało. W odbudowującej się po zniszczeniach Warszawie nie było pomieszczeń odpowiadających zwiększonym wymaganiom nowego programu, zwłaszcza jeśli idzie o ćwiczenia i zajęcia praktyczne. Profesor Żebrowska podjęła walkę z wszystkimi tymi trudnościami i brakami jako kierownik studiów psychologicznych Uniwersytetu Warszawskiego, specjalizacji psychologii sądowej, którą zorganizowała, dziekan Wydziału Pedagogicznego, jako członek licznych organizacji i komisji naukowych, takich jak Rada Główna Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego, Komitet Nauk Pedagogicznych i Psychologicznych Polskiej Akademii Nauk, Zespół Rzeczoznawców do Spraw Psychologii przy Ministerstwie Szkolnictwa Wyższego, jako przewodnicząca Zarządu Głównego Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, aktywny działacz organizacji społecznych i politycznych, jako członek Związku Nauczycielstwa Polskiego, a przede wszystkim jako wykładowca, redaktor i autor. Nawet gmach Wydziału Pedagogiki w Warszawie zbudowany został według Jej planów, na miarę ówczesnych środków. Dzięki Jej wysiłkom studenci psychologii, a także nauczyciele otrzymali pierwsze materiały z psychologii, pierwsze tłumaczenia książek psychologów radzieckich (Tieplow, Smirnow), unowocześnione wznowienia dawnych prac S. Baley, którego była ona bliską współpracowniczką przez wiele lat (*Psychologia wychowawcza w zarysie* i *Psychologia społeczna*). Pierwszy polski skrypt psychologii rozwojowej, napisany w roku 1957 przez Nią wraz z zespołem Jej własnych uczniów i współpracowników i rozbudowany następnie na podręcznik uniwersytecki, napisany z Jej inicjatywy przez B. Zawadzkiego, a przez Nią opracowany redakcyjnie w 1966 roku, podręcznik pod tytułem *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*. Podręcznik ten wyróżniony został nagrodą Ministra Szkolnictwa Wyższego i Techniki. Napisała również pierwszy skrypt psychologii klinicznej i inne.

Mimo nawału obowiązków organizacyjnych i dydaktycznych znajdowała czas na badania. Działała na rzecz ofiar wojny, wskazywała na konieczność współpracy specjalistów (lekarzy, psychologów, pedagogów), aby pomagać dzieciom poszkodowanym przez działania wojenne. Nadal zajmowała się przestępczością nieletnich. Zainteresowanie tymi problemami wyraziło się m.in. aktywnym udziałem w międzynarodowych konferencjach. Ta wielostronna działalność praktyczna Żebrowskiej w zakresie opieki nad dzieckiem trudnym, wykojejonym, nieprzystosowanym, przestępczym, wymagającym szczególnej troski i opieki była ściśle związana z Jej pracą naukową, stanowiąc główne źródło Jej skrzętnie gromadzonych materiałów i podstawą uogólnień, formułowanych w wykładach i artykułach, a przede wszystkim w obszernej monografii

pt. *Przestępczość nieletnich a wychowanie w rodzinie*. Praca ta ukończona w roku 1949 miała być jeszcze uzupełniona nowymi, ciągle narastającymi materiałami, dotyczącymi nowych przemian w sytuacji młodzieży w coraz bardziej stabilizującym się życiu Polski, ale w nawale zajęć organizacyjnych i pedagogicznych pozostała w rękopisie. Autorka oddała ją do dyspozycji swoim uczniom wraz z materiałami.

Główną ideę naukową ukierunkowującą pracę Profesor stanowiło przekonanie o ścisłym związku rozwoju psychicznego dziecka, a szczególnie różnorodnych trudności i wypaczeń rozwojowych ze społecznymi warunkami życia dziecka. Dziecko nie było dla Niej nigdy jednostką izolowaną, której rozwój daje się wyjaśnić przez sam rozwój i dojrzewanie biologiczne. Dziecko jest włączone w życie społeczne i psycholog musi rozumieć to życie w całej jego komplikacji, jeśli chce zrozumieć dynamikę rozwoju jednostki i jego poszczególne postępy. Odrzuciła teorię dwóch czynników w rozwoju psychicznym. W oparciu o założenia materialistyczne przedstawiła syntetyczną, czteroczynnikową teorię rozwoju opartą na założeniach marksistowskich. W teorii tej czynnikami wpływającymi na rozwój jednostki są: zadatki wrodzone, aktywność własna dziecka, środowisko i wychowanie. Zaproponowała, by wyróżnić w rozwoju psychicznym dzieci i młodzieży okresy związane z sytuacją społeczną, dominującym rodzajem aktywności, specyfiką oddziaływań wychowawczych. Okresami tymi są: niemowlęctwo (1 rok życia), wiek poniemowlęcy (2–3 rok życia), wiek przedszkolny (3–7 rok życia), młodszy wiek szkolny (7–11/12 lat), wiek dorastania (12/13–17/18 lat).

W miarę stabilizacji życia gospodarczego i społecznego w Polsce zmieniają się także trudności rozwojowe naszej młodzieży i w związku z tym rozszerza się również perspektywa problematyki naukowej Żebrowskiej. Zagadnienie zaburzeń rozwojowych i pomocy młodzieży, uwikłanej w trudnościach, ustępuje stopniowo miejsca zagadnieniom rozwoju normalnego i zapobieganiu powstawaniu trudności, zagadnienia terapii ustępują miejsca zagadnieniom profilaktyki. Problemem centralnym staje się wychowanie młodzieży zdrowej moralnie, rosnącej na aktywnych uczestników życia społecznego. W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych podejmowała badania zainteresowań, poglądów i postaw młodzieży. W poszukiwaniu metod adekwatnych do tego typu problematyki, Profesor zainteresowała się zorganizowanym we Francji przez postępowych psychologów Rene i Biankę Zazzo konkursem filmowym, za pomocą którego autorzy starali się uchwycić między innymi zainteresowania dzieci w różnym wieku. Przyczyniła się czynnie do zorganizowania podobnego konkursu w Polsce, mając na myśli możliwości porównania reakcji dzieci w różnych krajach i uchwycenia w ten sposób wyraźnego wpływu czynnika społecznego w rozwoju psychicznym dzieci i młodzieży. Metodę filmową zastosowała następnie w sposób oryginalny do badania postaw moralnych współczesnej młodzieży, starając się uzyskać coś więcej, niż może dać popularna metoda ankietowa. Potrafiła zapalić do tych badań duży zespół młodych pracowników naukowych i zebrała obszerny materiał.

Ważne miejsce w psychologii polskiej zajmuje redagowane przez M. Żebrowską czasopismo „Psychologia Wychowawcza”, najpierw jako kwartalnik,

a później dwumiesięcznik. Czasopismo to tradycyjnie wydawane dzięki poparciu Związku Nauczycielstwa Polskiego posiada długą historię. Powstało przez reorganizację założonego przez Józefę Joteyko „Polskiego Archiwum Psychologii” i prowadzone było przez szereg lat międzywojennych pod redakcją S. Baleya. Maria Żebrowska pełniła w nim funkcję sekretarza redakcji. Po wojnie w roku 1958 Profesor wraz z młodym zespołem redakcyjnym wznowiła „Psychologię Wychowawczą”, która szybko skupiła wokół siebie młodych pracowników naukowych, a nawet pozyskała współpracę autorów zagranicznych. Program redakcyjny wznowionego pisma był także nowy i najlepiej daje się scharakteryzować przez przytoczenie ustępu z przedmowy do pierwszego numeru: „[...] chcemy wyraźnie służyć rozwojowi postępowej myśli psychologicznej i w tym celu oświetlać krytycznie różne podstawowe zagadnienia, pomagając w ten sposób czytelnikowi w ocenie poszczególnych stanowisk i kierunków, dawnych i współczesnych, z punktu widzenia ich postępowości i prawdziwej przydatności dla dalszego rozwoju teorii i praktyki psychologicznej, zgodnej z potrzebami i zadaniami społeczeństwa budującego socjalizm. Odcinając się od wulgarnego bagatelizowania i pomniejszania osiągnięć nauki zachodniej, której poznanie będzie jednym z celów naszej działalności, musimy jednocześnie przeciwstawiać się tendencjom do bezskutecznego nawrotu do teorii i metod, które bądź w samej nauce zachodniej uległy przewyciężeniu, bądź wymagają dyskusji i krytyki z punktu widzenia materialistycznego poglądu na życie psychiczne i metody jego badań”.

Te słowa wstępu pióra Marii Żebrowskiej do pierwszego numeru wznowionej „Psychologii Wychowawczej” można także traktować jako ogólną charakterystykę Jej zasadniczej linii działalności organizacyjnej, naukowej i dydaktyczno-wychowawczej. Postępowy charakter społeczny i nastawienie na użyteczność praktyczną charakteryzowały zawsze Jej działalność. Od lat szkolnych i uniwersyteckich związana z lewicowym ruchem młodzieżowym, zaprzyjaźniona z młodymi działaczami marksistowskimi i sympatykami tego ruchu, jakich nie brakło wśród psychologów okresu międzywojennego, następnie zaangażowana czynnie w obronie Warszawy i w konspiracyjnym ruchu oporu przeciw faszystowskim okupantom, włączała się po odzyskaniu niepodległości oraz aktywniej i coraz bardziej świadomie w rewolucyjne przemiany i społeczną przebudowę naszego życia.

Maria Żebrowska zginęła tragicznie w wypadku samochodowym 23 kwietnia 1978 roku.